# נתיבות עולם — נתיב דרך ארץ



בספר משלי (א') שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך. שלמה המלך ע"ה ר"ל, כי האדם בעודו בנערותו יש לו ללמוד מן דברי מוסר המייסרים והמוכיחים את האדם שילך בדרך הישר, ואל דבר זה צריך מוסר מן האב אשר מייסר אותו האב ואימתו מוטל עליו, כמו שאמרו ז"ל (קידושין ל"א, א') גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם כי הבן ירא מן האב יותר מן האם ולכך אמר שמע בני מוסר אביך, וכאשר ירגיל עצמו בעודו נער יהיה רגיל בם ובזקנתו לא יסור ממנו. ואמר ואל תטוש תורת אמך, פי' הדבר שהוא דרך ארץ שהוא הנהגה שהוא ראוי לאדם, ואין בזה דברי מוסר שהם קשים על האדם רק הדרך שנוהגים בני אדם והם דרך חכמים, והם נקראים דרך ארץ. וכמו כל המסכתא של דרך ארץ שהוא ההנהגה הישרה והטובה. והנראה מה שנקרא דרך ארץ ולא נקרא דרך עולם, מפני כי הארץ היא ישוב בני אדם ומי שאין נוהג בדרך זה אינו מן הישוב כמו שיתבאר ולכך נקרא דרך ארץ, ומדברי חכמים נראה שהם מפרשים כך:

ובקדושין (מ', ב') כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא שנאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב אמר רבי יוחנן ופסול לעדות ע"כ. ופי' זה מקרא היא התורה שהיא החכמה העליונה האלקית שהיא מן הש"י לגמרי, ודרך ארץ הוא שכל האדם מה שיחייב לעשות לפי השכל של אדם ואיך יהיה נוהג, וכמה דברים שהם לפי שכל האדם וזהו החכמה התחתונה כמו שיתבאר. אבל המשנה הוא כמו אמצעי בין החכמה העליונה שהוא המקרא ובין דרך ארץ שהיא החכמה של אדם, ולכך החכמה הזאת היא כמו אמצעי בין החכמה העליונה שהוא המקרא ובין דרך ארץ שהיא חכמה האנושית, כי החכמים יש להם שכל נבדל. ולפיכך יש כאן שלש מדריגות זו על זו כאשר מתחזק הדבר על ידי ג' מדריגות דבר זה הוא חזקה, ולכך לא במהרה הוא בא לידי חסרון, אחר שיושלם ע"י שלש שלימות זו למעלה מזו אין כאן חסרון כאשר ידוע לנבונים, כי החטא הוא מן החומר כאשר התבאר פעמים הרבה, ואלו שלשה כולם שכליים ולכך אינו חוטא והבן זה. אבל אם יתן כל ענינו לתורה אע"ג שהתורה היא המעלה מהכל אין הדבר הזה ראוי לאדם במה שהוא אדם. כי מצד שהוא אדם יש לנהוג בדרך ארץ. ומה שאמרו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ ולא אמר בתלמוד שמזכיר תמיד עם המקרא ועם המשנה, כי המקרא והמשנה על ידם המעשה ואין התלמוד שייך לדבר זה כלל כי הוא פלפול בלבד, וכאן ר"ל שלא במהרה הוא חוטא כיון שיש עמו המעשה אשר בא לידי מעשה של חטא. ואמר שאם אין בו אלו שלשה דברים אינו מן הישוב, והרמב"ם פי' שאין תועלת בו אל ישוב העולם אבל להוציא אותו מן המקום הוא תועלת למדינה ע"כ, ואין נראה פירושו. אבל פירוש הישוב הוא מיוחד לאדם שהוא אדם שכלי, כי הב"ח שהם טבעיים ולא שכליים הם בים או במדבר ואינו נקרא ישוב, וזה שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בד"א שהוא חסר השכלי לגמרי אינו מכלל בני אדם שהם מן הישוב שהם המציאות, אבל הוא נמשל כמו בהמה וחיה לגמרי שאינם בישוב רק במדבר, וזה שאמר שאינו מן הישוב. ואמר רבי יוחנן שהוא פסול לעדות. ור"ל שהעד מעיד על הדבר איך הוא נמצא שזהו ענין העדות, ואדם כמו זה שאינו מן הנמצאים כמו שאמרנו אינו מן הישוב ואם כן אינו נחשב מן המציאות ואיך יהיה מעיד על הדבר הנמצא, כי כל אשר אין לו מציאות גמור רק חסר אין ראוי להעיד על המציאות שכך הוא נמצא. ולפיכך נשים פסולים לעדות אפי' היא מרים הנביאה אע"ג שהיא נאמנת בכל דבריה אין מדריגת העדות לנשים, שהאשה אינה עיקר המציאות רק האיש עיקר המציאות והאשה היא מציאות חסר, ומפני כך היא פסולה לעדות, שהעד מעיד על אמתת המציאות. ועוד כי האשה מדריגתה חמרית ואין לחומר מציאות בפעל לגמרי כאשר ידוע כי החומר אין מציאותו בפעל, וכן עבדים שנאמר עליהם שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור. וכן ע"ה שהוא בעל חומר, אשר מן הדין הוא פסול לעדות, רק שלא יהיה כל אחד ואחד בונה במה לעצמו, וכל זה כי עם הארץ הוא חמרי והוא עצמו אין לו מציאות ברור בפעל, כי אין החומר נמצא בפעל כמו שהוא ידוע לכך אין ראוי להעיד על המציאות שאין בני אדם [כאלו] במדריגה הזאת:

עוד שם וכל מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ דור ממנו הנאה שנאמר ובמושב לצים לא ישב עד כאן. ודבר זה מבואר מה שבארנו במקומו כי הליצנות הוא דבר שאינו מן מציאות העולם שהרי הוא ליצנות והבאי, וזה שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ עד שאינו נחשב מן הישוב הרי אינו מן המציאות כמו שאמרנו, וכיון שאינו מן המציאות ולכך מושבו מושב לצים שאין מעשה הליצנות נחשב מן המציאות כמו שהתבאר:

עוד שם האוכל בשוק דומה לכלב וי"א שהוא פסול לעדות. פי' רש"י ז"ל הואיל ואינו מקפיד על עצמו, והקשו בתוספות ע"ז דבירושלמי ר"ש בר רבי הוי אכיל בשוקא חזייה ר"מ אמר אין שבח לתלמיד לאכול בשוק ומשמע שלאחר אין קפידא לאכול בשוק. ולפי דעתי אין זה קשיא דלא בחדא זימנא פסול או דומה לכלב רק אם הוא רגיל בכך, ומה שאכל ר"ש בר רבי היה דרך ארעי וע"ז אמר שאין שבח לתלמיד שיאכל בשוק אף דרך ארעי שנחשב ככלב, כי אין בב"ח מי שאין לו כבוד כמו הכלב והוא בריה פחותה משולל מן הכבוד ואינו נחשב מן הנמצאים, ודבר זה בארנו בכמה מקומות, ולכך אמר הכתוב (איוב ל') מאסתים לשית עם כלבי צאני, וכן כתיב (שמואל ב', ג') הראש כלב אנכי, שכל זה יורה שהכלב הוא בריה פחותה כאשר ידוע. וי"א שהוא פסול לעדות שסובר שגם זה אינו נחשב מן הנמצאים כלל כאשר נוהג כך לאכול בשוק וכיון שאינו מן המציאות אין ראוי שיעיד על המציאות, שכל עד מעיד על המציאות איך הוא נמצא, ופי' זה ברור למי שיודע להבין. והנה כל מי שיוצא מן הדרך ארץ אינו נחשב מן המציאות כלל:

ובפרק אין עומדין (ברכות ל"ב, ב') שנו רבותינו ד' צריכין חיזוק תורה ומעשים טובים תפלה ודרך ארץ, תורה ומעשים טובים דכתיב חזק ואמץ, תפלה דכתיב קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך, דרך ארץ דכתיב חזק ונתחזקה בעד עמנו וגו'. וביאור ענין זה שכל דבר אשר יש מתנגד אליו צריך חיזוק כנגד זה. והתורה צריכה חיזוק מאוד כי האדם בעל גשם ובעל חומר ולכך צריך האדם חיזוק מאוד להתגבר על החמרי. ומעשים טובים צריך האדם התנגדות נגד יצרו שהוא כנגדו ולפיכך צריך התחזקות כנגדו. תפלה צריך התגברות נגד המקטריגים שהאדם רוצה שיתן לו דבר שאינו ראוי לו מעצמו והמה מקטריגים על האדם בתפלתו. ולפיכך צריך האדם לחזק בתפלתו כאשר יבקש דבר שאינו ראוי לו מצד עצמו לפי הטבע. ויש מתנגד אל דרך ארץ, כי דרך ארץ הוא לפי מה שנותן השכל לכן צריך האדם להתגבר בשכלו על הטבע החמרי שהטבע החמרי אינו רוצה רק בטבע בלבד מבלי שום הנהגה שכלית, ולפיכך צריך חיזוק. וכל אלו ד' דברים שזכר הם דברים שאינם מצד עה"ז שהוא עולם טבעי, כי התורה היא שכלית ואין השכל

ראוי אל העולם הטבעי, וכך המעשים הטובים הם מעשה האדם הטובים שאין המעשים הטובים מעשים טבעיים כלל, וכן התפלה להביא דבר מן הש"י שאינו לפי הטבע, וכך דרך ארץ שהוא הנהגת העולם לפי סדר השכלי במה שהוא אדם שכלי ואינו לפי הטבע. ויש לך להבין עוד אלו ד' דברים שזכר כאן אשר הם נבדלים מן העה"ז, התורה ומעשים טובים התפלה ודרך ארץ, אשר הם דברים גדולים ולמעלה הם נקשרים בד' יסודות עולם כאשר תבין דברי חכמה, ובשביל זה אלו ד' דברים בפרט צריכין חיזוק ביותר והבן אותם מאוד:

הדברים אשר הם דרך ארץ הם כל דברי מוסר שכוללת מסכת אבות ודברי מוסר הנזכרים בתלמוד וכל שאר דברי מוסר, והוא ההנהגה הישרה והיפה על הבריות, ויש מהם אשר אם לא ילך בהם הוא חטא ועון גדול וצריך להיות נזהר בהם, ולכך נקראו דברי מוסר שמייסרים את האדם שלא ילך בדרך רע. ואותן דברים זכרו במסכת אבות על שם שמע בני מוסר אביך כמו שאמרנו בהקדמת המסכת. ושאר דברים אשר הם יפים וטובים ולא נקראו רק דרך ארץ, והם הרבה מאוד והם ידועים ונזכרים במסכת דרך ארץ ובכמה מקומות בתלמוד, לאותן אין צריך לתת טעם כי הם ידועים שיהיה נוהג כמנהגו של עולם והעיקר הוא במאכלו כי האדם כאשר אין נוהג בדרך ארץ במאכל שלו שהוא רעבתן הוא מגונה על הבריות ביותר, וכמו שאמרו בפ' כסוי הדם (חולין פ"ד, א') ת"ר כי ירחיב ה' את גבולך למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון. יכול יקח אדם מן השוק תלמוד לומר וזבחת מבקרך ומצאנך, יכול יזבח כל בקרו ויאכל כל צאנו ת"ל מבקרך ומצאנך ולא כל צאנך. אמר ר"א בן עזריה מי שיש לו מנה יקח לפסו ליטרא ירק, עשרה מנה יקח לפסו ליטרא דגים, חמשים מנה יקח לפסו ליטרא בשר, מאה מנה ישפתו לו קדרה בכל יום, ואינך אימת מע"ש לע"ש, א"ר צריכין אנו לחוש לדברי זקן, אמר ר' יוחנן אבא ממשפחת בריאים היה אבל כגון אנו מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו ירצנו לחנוני, א"ר נחמן כגון אנו לוין ואוכלין. וביאור זה שיש לאדם להיות הנהגתו בדרך ארץ לפי ערך עושרו, וזו נקרא דרך ארץ ואל"כ רק שיעשה יותר מעשרו הרי נקרא רעבתן שיאכל ויפזר כל אשר לו, וזהו הפך ההנהגה שראויה אל האדם בדרך ארץ. ודבר זה דוקא במי שהוא גדול שאין צריך לחוש באולי ירגיל עצמו ברעבתנות אבל בנערים אמרו שם מאי דכתיב וחיים לנערותיך אמר מר זוטרא תן חיים לנערותיך מכאן למדה תורה דרך ארץ שלא ילמד את בנו בבשר ויין ע"כ. ובהנהגת האכילה עצמה שלא יראה רעבתן אמרו בפרק אין צדין (ביצה כ"ה ב') תניא לא יאכל אדם בצל מראשו אלא מעליו ואם אכל הרי זה רעבתן, כיוצא בו לא ישתה אדם כוסו בבת אחת ואם שתה הרי זה גרגרן, ת"ר השותה כוסו בבת אחת הרי זה גרגרן, שתים דרך ארץ, והנהגת זמן האכילה הכל כפי מה שראוי לדרך ארץ:

בפרק קמא דשבת (י', א') תנו רבנן שעה ראשונה מאכל לודים שניה מאכל לסטים שלישית מאכל יורשים רביעית מאכל כל אדם חמישית מאכל פועלים ששית מאכל ת"ח מכאן ואילך כזורק אבן לחמת. אמר אביי לא אמרן אלא דלא טעים מידי בצפרא אבל אי טעים מידי בצפרא לית לן בה. ויש לתמוה מאי בא לומר בזה שבשעה ראשונה מאכל לודים. אבל דבר זה בא לומר כי האדם כאשר הוא להוט אחר אכילתו הגופני עד שאוכל שעה ראשונה, אם כל כך הוא להוט אחר אכילה סוף סוף כאשר לא יהיה לו יהיה אוכל הבריות כמו שעושים הלודים שאוכלים הבריות. ואם לא יאכל הבריות עצמם יהיה מזיק את האדם אף בגופו כדי שימצא תאותו, כמו אלו שמזיקים בני אדם בגוף וממון שלהם והם נקראים שאוכלין הבריות בשביל הנאת ממון שסוברים שיגיע להם מזה ממון. ואם אינו להוט כל כך אחר אכילה ושתיה ואוכל בשעה שנייה הוא מאכל לסטים, סוף סוף כאשר לא יהיה לו יהיה מלסטם הבריות ממון שלהם, לכך אמר שעה שניה מאכל לסטים. שעה שלישית מאכל יורשים, כלומר שנחשב מי שאוכל בשעה ג' שהוא מפזר ממון שלא לצורך כמו שדרך היורשים שלא יגעו בממון שמפזרים הממון שירשו ולכך שעה ג' מאכל יורשים. שעה רביעית מאכל כל אדם שכשאוכל כך אינו סובל שום צער ורעב כלל. חמישית מאכל פועלים כלומר שרוצים להצטער קצת בשביל שירויחו ולכך חמישית מאכל פועלים שמרויחים במלאכתם. ואמר ששית מאכל ת"ח שראוי להם שיקנו תורה ואם יאכל שעה חמישי' אין התורה נחשבת יותר אליו ממה שנחשב המלאכה אל הפועל שהוא דבר ממון, וצריך האדם למעט גופו בשביל התורה השכלית כמו שבארנו לעיל בנתיב התורה. ואל יאמר א"כ אין דעתי מיושבת עלי כאשר לא אכלתי ויצא שכרי בהפסדי, ואין זה כך אדרבה קודם אכילתו שכלו ודעתו מיושבת עליו יותר, ולפיכך שעה ששית ראוי שיהיה מאכל ת"ח. וזהו מחזיק הפירוש אשר פרשנו על זה שאמרו קודם שיאכל וישתה יש לו שתי לבבות ואחר שיאכל וישתה יש לו לב אחד שנאמר ואיש נבוב ילבב. ורש"י ז"ל פירש יש לו כמה לבבות שאינם מסכימים לדעת שלימה, ואם כן קשיא למה יאחר הת"ח במאכל שלו אדרבא יאכל הת"ח קודם פועלים שיהיה לו דעת שלימה, ולכך פרשנו כי קודם שיאכל יש לו שני לבבות להבין הטוב, אבל האכילה מבלבל השכל וזה ידוע, לכך יש לת"ח להמתין באכילתו עד שעה ששית. ועוד שאר דרך ארץ הרבה מאוד, ואל יאמר האדם שהוא גדול בעמו אין צריך לנהוג בדרך ארץ שהוא שייך אל שאר סתם בני אדם, שזה אינו:

ובמדרש (תנחומא בא) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר מגיד משנתנה רשות למלאך אין מבחין בין צדיק לרשע שנאמר לך עמי בא בחדרך וגו' ללמדך שתהא נכנס בכי טוב ויצא בכי טוב, וכן אתה מוצא שהיו האבות והנביאים נוהגין בדרך ארץ שנאמר וישכם אברהם בבוקר, וישכם יעקב בבוקר, וישכם שמואל בבוקר, ויקם שאול בבוקר, והלא דברים קל וחומר ומה אם אבות העולם והנביאים שהלכו לעשות רצון של מי שאמר והיה העולם נהגו בדרך ארץ על אחת כמה וכמה שאר כל אדם, וכן הוא אומר תשת חושך ויהי לילה וגו' הכפירים שואגים לטרף תתן להם ילקטון, ואמר תזרח השמש יאספון מכאן ואילך יצא אדם לפעלו, ואמר מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית. בארו בזה כי אבות העולם שהיה הש"י עמהם בכל הליכתם ויש לעלות על הדעת שלא היה נחשב אצלם כלל הנהגת דרך ארץ שהוא הנהגת האדם במה שהוא אדם, ודבר זה אינו בודאי כי היו נוהגים בדרך ארץ. ואם היה הש"י נוהג עמהם בנסים חוץ להנהגת העולם היה זה לשעה בלבד ולהכרח, אבל זולת זה היה הנהגתם על פי דרך ארץ, כי דרך ארץ הוא הנהגת העוה"ז, ומי שאין נוהג בדרך ארץ ואינו בעל עולם אינו נחשב מן המציאות כלל. על כן אל יקל האדם בדברים שהם דרך ארץ, כי קדמה דרך ארץ לתורה, כמו שאמרו במדרש (תדב"א פ"א) לשמור את דרך עץ החיים דרך זה דרך ארץ, עץ החיים זו התורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה מלמד שקדמה דרך ארץ לתורה אלפים שנה, ואי אפשר המציאות אל התורה אם אין דרך ארץ וכמו שאמרו (אבות פ"ג) אם אין דרך ארץ אין תורה, ומזה נלמד כי דרך ארץ הוא יסוד לתורה שהוא דרך עץ החיים, והוא ית' יתן חלקנו עם השומרים דרך עץ החיים, אמן: